

ארץ יראה

אמר חזקיה, מאי דכתיב: "משמים השמעתי דין ארץ נראה וְשָׁקְטָה" (תהילים עו ט), אם יראה למה שקטה ואם שקטה למה יראה? אלא בתחילה יראה ולבסוף שקטה. כל מה שיוצא בבהירות גלויה אצל השכל היותר עליון, היותר צח ובהיר, המעוטר ברצון היותר עליון, מקודש ואדיר – שביחד הם עושים את צביון החיים יותר שלמים – מונח הוא בגניזתו בכל השדרות של היש כולו מתחתית מדרגתו עד רומה. אושר המצאתו [של היש] במגמתה התכליתית, [דהיינו] רום נשמת האדם ובהיקותה, אומצה וחסנה הטהורים, במעמדים הנצחיים החובקים כל אושר, כל שאיפה וכל עדנה, אל הפועל אינה יוצאת כי אם על ידי האגד האלהי והתגלות אורו בברית עולמים בישראל, ומיסוד כנסת ישראל לאדם ולעולמים כולם, בחטיבה אחת, חוברת עליונה מתאימה עדי עד. והחוסן הרוחני הוא מיסוד על יסוד החירות הבחירית, אשר יסודו העצמי ברום המעלה הרוחנית העליונה הוא גנוז; [דהיינו] השמים מספרים את הכבוד העליון של הוד נשמת כל היקום המפוארה בנקודת ציון המצויינת, אומת כל עולמים, כלילת יופי; והארץ, הרי בחביונה, כל התיאור – המסופק בהתחלת צמיחתו, והמובטח בגאון התעלותו, אחרי אשר ילך ואור – שיש בתכונתה של חופשיות הרצון, [שהיא (חופשיות הרצון)] עזה וחוסנה של נשמת היקום, הוא (כל התיאור) כלול בה (בארץ).

והחרדה מלפפת את היסודות הארציים כולם, פחד פנימי מגורל נעלם, מה יהיה אם זה החופש לא יבוא למגמתו. כל שאיפה הרי בטלה היא, כל מגמה הוייתית אפס ותוהו נחשבה.

ובתוך אותה ההתפשטות הפחדותית, עלומה היא בטחה עליונה אשר לא תוכל להתגלות בארץ כי אם בזמן התגלותה והראותה לעין כל, בזמן שכבר התבטאה ועמדה במרחב, אחרי שהד קול הסכמת עולמים אשר לעם ד' – הנושא עליו את אחריות כל היקום ואור חייו – התבטא בנעשה ונשמע, שאז החטיביות הרצונית החופשית בהתפשטות ענפיה עלתה עד מרום שרשה העלום, שהוא כולו איתן בל ימוט, מוכרח ומחוייב באומץ ספירי, כפטיש יפוצץ סלע, בתחילה יראה ולבסוף שקטה.¹

¹ עין איה שבת, פרק תשיעי, ע.

פתיחה

הנושא של הסוגיה הזו הוא מתן תורה – 'דין' הכוונה תורה. הרב מתאר את החרדה שאוחזת את העולם בשעת מתן תורה.

צריך לתת רקע על איזה חרדה הרב מדבר כאן.

נראה את המחלוקת של רבי יוסי בר חנינא ורבי אבהו, מהי התכונה העצמית של הר סיני:

דאמר רבי יוסי בר חנינא... מדבר סיני, שירדה שנה לאומות העולם עליו, ומה שמו, חורב שמו. ופליגא דרבי אבהו, דאמר רבי אבהו, הר סיני שמו, ולמה נקרא הר חורב, שירדה חורבה לאומות העולם עליו.²

החורבן הקדום

ומה שמו, חורב שמו. כל היסוד של תיקון העולם אשר יבוא לעתיד, והותחל להיות בהווה, מכחה הגדול של קבלת התורה, הוכן על ידי יסוד החורבן הקדום, שהיה העולם מחוסר בסיס לקיומו, בהיותו מחוסר ההארה האלהית של קדושת התורה העתידה להחיותו ולשכללו.³

החורבן הוא רע, לא מעשה בחירי רע, אלא במובן של העדר. הנקודה החשובה היא, שבעצם הרע נברא בשביל הטוב, אין לו תפקיד עצמי, הוא נברא בשביל תיקון העולם, 'קילוסו של הקב"ה עולה מגיהנום כשם שהוא עולה מגן עדן (שמו"ר, ז, ד)'.⁴ ממילא אין עניין בחורבן של העולם, הקב"ה ברא את העולם בשביל התיקון שלו. המשמעות של החורבן היא, שאם אין אלוקות, אין כלום. כמו תכונת אופי שיש לאדם, אם זו התכונה האמיתית של האדם, האופי שלו ממש, אז הוא לא יכול להיות בלעדיה. באותה מידה העולם בנוי בצורה כזו שיהיה 'בעליל' אלוקי. מה פירוש 'בעליל'? באופן בהיר מוחלט, ללא שמץ של ספק – אם אין אלוקות, אין כלום. העולם נברא במידת הדין⁵ – משמעות הדבר היא שהעולם מושלם, מכיוון שהוא מושלם לא ניתן לפסוח על שני הסעיפים, או שהוא קיים במלוא המובן המקורי שלו, או שאין לו קיום כלל.

² שבת, דף פט, עמ' ב.

³ עין איה שבת, פרק תשעי, קכח.

⁴ עיין פנקס יג, כג; באריכות בשיחות על 'שחיטת יצר הרע'.

⁵ עיין 'שיחה לראש השנה' תשע"ד.

אלו הדברים שרבי יוסי בא לומר: 'היסוד של תיקון העולם אשר יבוא לעתיד... הוכן על ידי יסוד החורבן הקדום'. המשמעות של 'הקדום' היא משהו יותר קדום מהעולם כמו 'שמש של ישראל שקדם לעולם', זו התשתית של הקיום של המציאות.

הביטוי 'קיים' איננו גרעין חסר משמעות, שניתן להרגיש אליו כל מיני דברים. אלא המשמעות של הביטוי 'קיים' היא, שיש רק דבר אחד שממש קיים, וכל יתר הדברים הם רק ביטוי שלו. הקיים הוא הקב"ה, הוא קיים מצד שהוא קיים, כל יתר הדברים, חכמה, היופי, מוסר, הם ביטוי שלו. אם הקיים לא נמצא, אין כלום. 'שהיה העולם מחוסר בסיס לקיומו, בהיותו מחוסר ההארה האלהית של קדושת התורה העתידה להחיותו ולשכללו'.

מעצמו לעצמו

אפשר להסביר שיש לאדם שני ממדים של עצמיות – 'האדם מוצא את עצמו בעצמו'⁶. עצמיות אחת היא התחושה הקיומית הפנימית של האדם, והעצמיות השנייה היא חיצונית יותר – המפעל והיצירה שלו. אם אין לאדם את ה'עצמו' הפנימי, אז הוא מרגיש ספק ב'עצמו' החיצוני, הוא מרגיש את הספק במהות שלו, ממילא הוא מתמלא בכעס⁷. מהתחושה הזו התפתחה הפילוסופיה וכל החיפוש של האדם אחר היש⁸. זוהי הרגשה של חלקיות וחוסר תכליתיות, שמובילה את האדם לתור אחרי האחיזה שלו במציאות, מהבחינה הזו אין כל כך הבדל בין האדם האלילי, לאדם הדתי או הפילוסוף או המדען או סתם אדם שמחפש חברה כדי לצאת מהבדידות שלו: כל הנטיות האלו באות מתחושת הבדידות של האדם. ההבדל ביניהם יהיה רק בשפות, כל אחת מהשפות מובילה את האדם למקומות שונים.

אולי היה אפשר להגיד שמה שמניע את האנושות זו סקרנות אינטלקטואלית, אבל התירוף הזה קצת חלש. מה שבאמת מניע את האנושות הן דווקא קטסטרופות כמו מוות וגירוש. תחושת הבדידות היא סוג של קטסטרופה, זו תחושה של חוסר יחס לקיום. אמנם יש תחושת קיום, אבל היא תחושת קיום חלקית וקטעית, היחס לקיום אבסולוטי אלוקי חסר. ממילא אפשר להגיד שדווקא זה מה שמניע את העולם לחפש, לתור וליצור. לכן קילוסו של הקב"ה

⁶ עולת ראייה א', עמ' א'. 'אני'. עיין: עין איה שבת, פרק שישי, עב.

[אפשר היה להגיד שהעצמיות של האדם היא רק המהות הפנימית שלו, והמפעל הוא מה שאדם בונה אחר כך. הנקודה היא שהמפעל של האדם לא יכול להיות מנותק מעצמו, לכן 'רוצה אדם בקב שלו מתשעה קבין של חביר' בגלל שהאדם מזהה את עצמו במפעל שלו – המפעל שלו זה הוא ממש. כמו שיש לאדם שתי ידיים, יש לו שתי עצמויות. עיין: לשם, הקדמות ושערים, שער ו, פרק ו, (עמ' 50-51). א.ש.ל.]

[אם ניקח את ההסברה הזו בשרשה, המציאות הינה העצמיות המפעלית של הקב"ה. ממילא מובן למה הרב וכמוהו נפש החיים, אומרים שאפשר לפגוש את הקב"ה דרך העולמות. עיין: לשם, הקדמות ושערים, שער הפונה קדים, פרק א. א.ש.ל.]

⁷ מאמרי ראייה עמ' 40, 'נעם ה'.

⁸ אורות, עמ' קיג, 'הנועם האלוהי'.

יוצא גם מגיהינום. ככה צריך להבין גם את מלאך המוות, הוא לא כלי ענישה אלא קודם לענישה. הוא מה שמניע את הכל.

חומר קדום

מתוך המצב החרב של העולם, הולך ונבנה הוא על פי בנין הרצוי של הופעת התורה, מה שלא היה אפשר אם היה העולם מבונה, אפילו אם הבנין היה במצב נמוך ושפל, אז לא היה כבר מקום לקבל צורת בנין חדש על ידי הופעה חדשה.

הרב רוצה להגיד שאם היה חומר קדום זו הייתה קטסטרופה. אפשר להוכיח את זה מבחינה מדעית, מכיוון שהעולם פולט כל הזמן חומרים, אז אם העולם היה קדום, הוא היה צריך להיות אפוף ערפל של חומר מואר, וממילא כל החלל היה אור. אבל כאן הרב טוען מבחינה רוחנית, זו טענה יותר חזקה ומהותית מהטענה המדעית. אם העולם היה קדום, זה בעצם אומר שהוא יכול להשאר בניוולו. המשמעות של עולם קדום היא לבוא ולומר שהתכונה של האדם היא לא באמת מוסרית, באמת הוא קוף שהלבישו עליו ערכים רוחניים אנושיים. הערכים האלו יכולים להחזיק, אבל במצב שאין ערכים רוחניים, הקופיות חוזרות. בעצם הוא יכול להסתדר טוב מאוד בתור קוף, אמנם הוא התרגל קצת לאנושיות, אבל הקיום שלו הוא קוף. לכן כל כך חשוב שגם החומר מחודש, כי זה אומר שבתוך הקיום, גם בדברים הכי פשוטים, טמונה השלמות. ממילא כל הזמן האדם חותר לשלמות, והשלמות לא נכנעת לשום הווה, כי בלעדי שלמות אין קיום.

'אפילו אם היה הבניין במצב נמוך ושפל'. 'נמוך ושפל' הכוונה לחומר היולי.⁹ הרב רוצה להגיד שאפילו אם קדמות החומר היא במוכן הכי נמוך, זה היה מספיק כדי שהקיום יאבד את התוקף שלו. כיוון שאם יש קיום כלשהו שקיים בתור בניין נצחי, ממילא זה היה מרפה את הידיים, כיון שאחרי כל הניסיונות להיות בני אדם ולחפש דברים גדולים, בסופו של דבר אנחנו חוזרים לעצמנו. אפילו שזה יהיה מאוד שפל, נקבל את זה, נכנע לתופעה הזו ואפילו נחייך כלפיה ונשמח איתה. הרב רוצה להגיד שלא כך, לכן יש חורבן קדום, אם אין יחס לדבר עצמו, הכל חרב.

וראים את זה בתודעה של האדם, שאפילו אנשים פשוטים לא יכולים להיות בודדים, הם צריכים חברה וצריכים ערכים.

⁹ רבי יהודה הלוי (כוזרי, מאמר ראשון, טז), כתב שאין פגם אמוני להסביר שיש חומר קדום, החומר הקדום במשמעות זאת הוא כמו לוח כתיבה, חומר היולי ריק. הוא קיים בדיוק כמו האמונה, ועל גביו יש חידוש אלוקי. הרב מתנגד נחרצות לשיטה זו, עיין קובץ ו, קפח.

אבל מאחר שמראשית היצירה, לולא כוחה של תורה, עומד העולם כולו להיות נחרב, רק אור התורה הוא אשר נתן לו את הצביון של הבנין ושל העמידה, הרי כל הסגולות המיוחדות להופעתה של תורה פועלות על העולם לשכללו, מכח יסוד ההעדר הקדום לו, שהובלט בשם העצמי של ההר חמד אלוהים זה סיני. **ומה שמו, חורב שמו.**

קוראים לו סיני ובעצם שמו המקורי הוא חורב. למה סיני? בגלל שיש כאן שנאה. הרב מסביר זאת בסעיף הקודם, עולם שיכול להיות כל כך מקורי, ובמקום להיות כזה הוא מחפש לעצמו כל מיני הרפתקאות אחרות, היחס אליו הוא בוז וסלידה, תחושת גועל. הוא דומה לבן מלך שמתנהג כמו בן שפחה.

החורבן הוא משהו ששייך לראשית של המציאות, הוא הדבר הכי מושלם, ממילא הוא לא מוכן להתפשר. כזו היא הקנאות הישראלית¹⁰ – ככל שדבר יותר כללי, הוא יותר קנאי והוא לא מוכן לשתף את עצמו בשום דבר אחר. ואילו דווקא האלילות הייתה פלורליסטית, בגלל שבעצם הכל מוטל בספק, אף דבר איננו כל כך ודאי, ממילא כל אמירה היא לגיטימית. גם תחושת הקיום שיש כאן היא מוחלטת כיוון שהיא השורש של הכל, של החכמה, של המוסר, של הדעת, של היופי, הכל נובע מתוכה – ממילא או שזה קיים, או שזה לא קיים.

שנאה

אצל רבי יוסי הנושא הוא התכונה הקמאית שעליה יושבת התורה, אדם לא יכול להיות תלמיד חכם אם אין לו את התחושה המוחלטת שהעולם הזה אלוקי ומושלם, בלי האלוקות הוא חרב. ואז ממילא יש לו תחושה של שנאה כלפי העולם. זוהי תחושת קנאות לעולם יפה ובעל משמעות, ואם הוא לא כזה הוא מתמלא בוז כלפי הכל, בלי התכונה הזו אי אפשר לקיים תורה. רבי אבהו אומר אחרת, הוא מדבר על עיקרון היסטורי, הוא אומר שהשם האמיתי הוא סיני וקוראים לו חורב. בדיוק הפוך, הוא בא להראות שהעולם יכול להיות לא ערכי, ויכול להיות רע, כך שאם ניתן לעולם להיות, נראה שהוא יגיע לנבלות ולרוע. לכן התחושה הבסיסית היא שנאה. כך הוא אומר:

ופליגא דרבי אבהו. דאמר רבי אבהו, הר סיני שמו, ולמה נקרא שמו חורב? שירדה חורבה לאומות העולם עליו. יכול היה העולם להבנות בנין מגושם שהוא הרבה יותר גרוע, מאילו היה עומד להחרב מצד עצמו, אמנם שנאה נפשית טמונה היתה בעצמותו של הר סיני והופעתו, מחאה עזה

¹⁰ אורות, זרעונים ו, עמ' קל, 'כל גילוי רוח'.

על בנין עולם שדם וברזל יסודותיו. ואוי לו לעולם אם בנין זה היה הולך ומתמשך.¹¹

הרב מדבר כאן על תפיסה הומנית, צריך לשנוא את הרע. אם אדם רואה רע מול העיניים שלו, והוא לא מתמלא תחושה של שנאה ושאט נפש כלפיו, זה סימן שהוא בעצמו קצת רע, לכן לא אכפת לו שיש רע והוא יכול לקבל את זה. אדם אוהב לעולם לא יוכל לסבול רע ורשע, הוא מלא מחאה על עולם כזה. לכן התכונה הבסיסית היא סיני – שנאה.

יוצא שבתפיסה הקיומית, התחושה הבסיסית היא שהעולם הזה חיובי. הטוב כל כך מושלם שלא יכול להיות קיום בלי הקיום האלוקי, וממילא הוא מלא בוז כלפי המציאות שלא חיה ככה. כמו אדם שצריך לנגן יצירת מופת ובמקום להתכונן הוא בילה בחוף הים חצי שנה, ועכשיו הוא מזיף. אפשר להתמלא בבוז כלפי תופעה כזו. התפיסה התרבותית הפוכה, היא תחושה של טוב ואהבה לאדם, ויש לו יחס של מחאה, המחאה היא שנאה וגועל כלפי תופעות שליליות. לפי התפיסה הזו החורבן הוא סוג של רחמים על האנושות שהיא כזו.

ארץ חרדה

נחזור לסוגיה שפתחנו בה. החרדה שנמצאת כאן היא לפי השיטה של רבי יוסי. הנושא הוא תחושת הקיום של האדם, תחושת הקיום של המציאות – והמציאות חרדה. היא חרדה בדיוק בגלל מה שהרב כותב אצל רבי יוסי. יכול להיות שיש הרבה בני אדם מטומטמים, הם נהנים מהרגע ומהקטע, אבל האליטה של התרבות האנושות, אנשים שחיים את העומק הקיומי של המציאות, יודעים שלמציאות הזו אין שום משמעות וערך, לכן תחושת היסוד היא חרדה. החרדה היא מה שמניע את האנשים החכמים לחפש תשובות. ההמון חי עולם דו ממדי, שטוח, אבל אנשים שחשים את עומק הדברים, התחושה שתחרוז את עומק הרגשות שלהם תהיה החרדה כיוון שהם לא רואים קיום לעולם.

בשיטה של רבי אבהו הדברים שונים. העולם קיים כמו שהוא – ולא רק שהוא קיים, הוא גם יכול לחגוג ברשעותו, לחגוג בדם וברצח ולחוש בזה נפלא. ממילא יש רחמים כלפיו, כי זו מין מציאות שלא מסוגלת להסתדר, לכן היא מוכרחה להיחרב. התחושה של רבי יוסי עמוקה יותר, שבעצם, העולם לא יכול להיות קיים. רבי יוסי דן על הדברים מצד המחשבות הקדומות, השורשים של המציאות, זוהי תפיסה קיומית; ואילו רבי אבהו דן על הדברים מתפיסה יותר חברתית-תרבותית, תפיסה שחיה על פני השטח של המציאות. על פני השטח

¹¹ עין איה שבת, פרק תשיעי, קכט.

של המציאות, ניתן לראות תרבויות שחיות בעומק הרע שלהם, בגלל שאין להם יחס לדבר עצמו, אז היחס ההיסטורי כלפיהם הוא יחס של שנאה ומחאה.

הנושא שלנו הוא שהארץ חרדה. לא ניתן לשמוע את זה בסלע של הגליל או הגולן. זה נמצא במעמקים של יצירות תרבותיות אנושיות. [לדוגמה רחל המשוררת כותבת שמהזעקות שלה ומהכאבים שלה, היא יצרה את השירה¹², כלומר תחושת העומק היא תחושה של צעקה וכאב]. רק בני אדם שחיים את הדבר הזה יכולים לחוש את החרדה של העולם, שבעצם אין לו קיום. החרדה הזו איננה יאוש, היא באה מתחושת אמון גדולה שיש גודל והוא מפוספס, זה הפשט שהארץ חרדה.

חכמה עליונה

כל מה שיוצא בבהירות גלויה אצל [הכוונה: מתוך] השכל היותר עליון, היותר צח ובהיר, המעוטר ברצון היותר עליון, מקודש ואדיר – שביחד הם [הכוונה: השכל והרצון] עושים את צביון החיים יותר שלמים – [כל מה שיוצא מהשילוב הזה] מונח הוא בגניזתו בכל השדרות של היש כולו מתחתית מדרגתו עד רומה.

תאורטית, אפשר לומר שהרב מדבר על הקב"ה; השכל העליון הוא התורה, ומה שמעטר אותה ברצון יותר עליון הוא הקב"ה שרצה את התורה. מה כוונת המשפט, 'מונח בגניזתו בכל השדרות של היש כולו'? זה קצת מזכיר חומר קדום. כלומר, כל מה שיצא בבהירותו וכו', כבר מונח הוא בגניזתו בכל השדרות של היש מתחתית מדרגתו ועד רומה. אבל המשמעות היא אחרת, השכל היותר צח ובהיר עם הרצון, כאילו גנז את כל מה שהוא אמר, בכל השדרות של היש. המשמעות של הביטוי 'מונח', איננה מונח כבר, אלא כמו הנחת יסוד שהקב"ה הניח בעולם.

בכל מקרה, אם אנחנו מסבירים שמדובר על הקב"ה, יוצא ש'השכל היותר עליון' הוא החכמה העליונה, הקב"ה מופיע כ'ברא'¹³ את העולם בלשון עבר, בעצם אין שינוי.

דעת אלוקים

אפשרות אחרת להסביר שמדובר כאן על התודעה של האדם. אם נסביר כך, 'השכל היותר עליון' הוא אדם הראשון שעמד וראה מסוף העולם ועד סופו, ואז הכוונה כאן היא 'דעת'. הדעת בנויה משילוב של שכל ורצון. הרב בא לומר, שבעצם העולם הוא אלוקי,

¹² 'ספר שירי' מתוך 'מנגד', רחל המשוררת.

¹³ עיין: עין איה ברכות, פרק שמיני, ב.

ממילא גנוזה בו אלוקות; אבל אנחנו עדיין לא רואים את זה, למה? בגלל שזה עדיין לא נבנה – זה צריך להבנות על ידי הדעת. הדגש הוא שהארץ מפחדת, למה הארץ מפחדת? מכיוון שיש בחירה חופשית. כלומר הקיום של העולם הזה הוא אלוקי־מוחלט, לכן אין לבריאה קיום אלא רק בתור בריאה אלוקית, אבל כל זה מותנה בבחירה החופשית של האדם.

ממילא ההסבר הוא כזה: כל מה שיוצא בבהירות גלויה מתוך השכל והרצון, בעצם הוא כבר גנוז בעולם. גנוז הכוונה שהעולם הזה אלוקי ואין לו קיום אחר. אם כך הכל בסדר, זה הקיום ונגמר כל הסיפור. לא, כיוון שהקיום הזה מותנה בחופש, מכיוון שהוא מותנה בחופש הוא יכול גם לא להתגלות – הוא מותנה בבהירות של השכל והרצון.

הטעם לכל הדבר הזה הוא שיש ברית כרותה – מה שלא בא על ידי עמל, לא יצא אל הפועל. כמו כישרון שיש לאדם, ללא עמל הוא לא יצא אל הפועל. מכיוון שזו ברית כרותה על הקיום של העולם, אפשר להבין את גודל החרדה שיש כאן. אם התהליכים הבחיריים היו באים על גבי פלטפורמה של קיום אחר, אז המצב היה בסדר, גם אם אני לא ייבחר אני אהיה קיים. אבל אם הקיום הוא אלוקות, זה נפלא כי הכל אלוקי, מלמטה על למעלה, אפילו בשדרות היותר נמוכות, אין פינה אחת בלי אלוקות, אבל כל זה מותנה בבחירה. זו תופעה מחויבת שהיא איננה מחויבת, היא מחויבת מצד שהקיום אלוקי, והיא איננה מחויבת מצד שהיא מותנת בבחירה. יש רק ברירה אחת, או גן עדן, או גיהנום, קילוסו של הקב"ה עולה משניהם. אם נתרגם את זה לשפה הקיומית שלנו, זה סוג של הימור על כל הקופה, או כן או לא, זו החרדה שהרב מדבר עליה כאן. כלומר, הכל מונח בגניזה במציאות, אבל הוא יוצא אל הפועל על ידי השכל והרצון; או שיצא או שלא יצא.

אושר המצאתו [של היש] במגמתה התכליתית, [דהיינו] רום נשמת האדם ובהיקותה, אומצה וחסנה הטהורים, במעמדים הנצחיים החובקים כל אושר, כל שאיפה וכל עדנה, אל הפועל אינה יוצאת כי אם על ידי האגד האלהי והתגלות אורו בברית עולמים בישראל, ומיסוד כנסת ישראל לאדם ולעולמים כולם, בחטיבה אחת, חוברת עליונה מתאימה עדי עד.

עושר המצאתו הכוונה ל'יש' שתיארנו מקודם, כלומר הוצאת היש מהכוח אל הפועל. נשמת האדם היא זאת ההולכת לחשוף את המציאות ולגלות את מה שטמון בתוכה. אם הייתה מציאות גם בלי בחירה, הייתה לנו רשת ביטחון, שגם אם הכל יתפרק יהיה מה שיחזיק אותנו. אבל כיוון שאין רשת ביטחון כזו, אז 'אושר המצאתו של היש', מותנה בכך שהוא יצא אל הפועל. היש צריך לצאת אל הפועל ולממש את האישיות שבו, יש בו המון,

אבל הוא רק 'גנוז'. 'אושר המצאתו', הכוונה שה'בכוח' הולך ונעשה יש. איך זה יוצא אל הפועל? על ידי רום נשמת האדם ובהיקותה. 'בהיקותה' היא מתן תורה.

והחוסן הרוחני הוא מיוסד על יסוד החירות הבחירית, אשר יסודו העצמי ברום המעלה הרוחנית העליונה הוא גנוז; [דהיינו] השמים מספרים את הכבוד העליון של הוד נשמת כל היקום המפוארה בנקודת ציון המצויינת, אומת כל עולמים, כלילת יופי; והארץ, הרי בחביונה, כל התיאור – המסופק בהתחלת צמיחתו, והמובטח בגאון התעלותו, אחרי אשר ילך ואור – שיש בתכונתה של חופשיות הרצון, [שהיא (חופשיות הרצון)] עזה וחוסנה של נשמת היקום, הוא (כל התיאור) כלול בה (בארץ).

בשמים יודעים את האמת – שבסוף יהיה טוב. המשמעות היא שהקב"ה יודע את המציאות, והמציאות היא טובה. אבל הארץ לא יודעת את זה, הארץ חיה את הגניזה, היא המקום בו התהליך הבחירי נמצא, לכן הכל מסופק.

הרב מסביר כאן שהכל תלוי בנשמת האדם, בבהיקותה ובהוצאה שלה מן הכוח אל הפועל, זהו תהליך של חופש. החופש הוא קיומי, יש כאן שתי תופעות קיומיות, הקיום והחופש. לכן הר סיני נקרא חורב, יש כאן חרדה, דוד (בתהילים) מרגיש שהארץ יראה. נכון שהשמים אומרים את התורה (דין), אבל הארץ חרדה; נכון שטמון בה הכל, 'טמון בה הכול' הכוונה שאין לה קיום אחר אלא רק האלוקות, אבל הוא טמון בה ואיננו בפועל, בגלל שהוא בחירי.